

Η πόλη του Απόστολου Ανδρέα

Ιστορικά και αρχαιολογικά τεκμήρια μιας μακραίωνης παράδοσης

Πάτρα. Η παρά το ναό του Αγίου Ανδρέα κρύπτη με το Αγίασμα, σύμφωνα με το σχέδιο του Romardí (1805).

Των **Ηλία Αναγνωστάκη**
και **Ανας Λαμπροπούλου**

Ερευνητών ΚΒΕ/ΕΙΕ

ΟΔΗΓΟΙ σας και διδάσκαλοι απόστολοι, Παύλος ο μέγας και Ανδρέας ο πρωτόκλητος, οι οποίοι είναι της Πελοποννήσου αρχηγοί. Ετσι αναφέρει το Προσκυνητάρι του Μεγάλου Σπηλαίου, κείμενο μεταγενέστερο, αλλά με βέβαιη τη βυζαντινή του προέλευση: ο Ανδρέας ο πρωτόκλητος της Πελοποννήσου αρχηγός.

Η ίδρυση, λοιπόν, της εκκλησίας των Πατρών έχει άμεσα συνδεθεί κατά την παράδοση με τη δράση και το μαρτύριο του πρωτόκλητου αποστόλου Ανδρέα στην πόλη των Πατρών, της οποίας είναι προστάτης και πολιούχος. Σύμφωνα με την παράδοση αυτή, ο Ανδρέας, αφού πέρασε από τη Βιθυνία, τον Εύξεινο Πόντο, την Προποντίδα, τη Χαλκηδόνα, το Βυζάντιο, τη Μακεδονία, τη Θράκη, κατέβηκε στη Θεσσαλία, την Ελλάδα και την Αχαΐα, δηλ. την περιοχή που εκτείνεται νότια των Θερμοπυλών. Στην Πάτρα, αφού πραγματοποίησε σειρά θαυμάτων, ο Ρωμαίος ανθύπατος της πόλης, Αιγεάτης, διέταξε τη σύλληψη και φυλάκιση του. Ο απόστολος, όντας στη φυλακή, χειροτόνησε τον Στρατοκλή ως πρώτο ε-

πίσκοπο της πόλης των Πατρών, λίγο πριν οδηγηθεί στον παράλιο τόπο, όπου συνήθιζε να κηρύττει, και υποστεί εκεί το σταυρικό θάνατο. Ως ημέρα του μαρτυρίου του παραδίδεται η 30ή Νοεμβρίου, πιθανότατα κατά τη διάρκεια των τελευταίων μηνών της βασιλείας του Νέρωνος. Το λείψανο του αποστόλου, πιθανόν χωρίς την κέρα, φυλασσόταν στην Πάτρα μέχρι την εποχή του αυτοκράτορα Κωνσταντίου, οπότε μεταφέρθηκε στην Κωνστα-

ντινούπολη και κατατέθηκε στο ναό των Αγίων Αποστόλων.

Τα κείμενα

Η παράδοση που συνδέει τον απόστολο Ανδρέα με την ίδρυση της εκκλησίας των Πατρών βασίζεται σε απόκρυφο κείμενο των Πράξεων του Ανδρέα, ανάλογο με τις Πράξεις των άλλων αποστόλων, που όμως δεν έχει σωθεί. Το πρωτότυπο αυτό κείμενο των Πράξεων,

συνταγμένο πιθανότατα στην Αχαΐα περί το δεύτερο μισό του 3ου αι. και γραμμένο στην ελληνική γλώσσα, πρέπει να αποτέλεσε τη βάση όλης της αγιολογικής παράδοσης γύρω από τον απόστολο Ανδρέα. Αμεση σχέση με τις αρχικές Πράξεις του Ανδρέα έχει το κείμενο του μαρτυρίου του, που χρονολογείται στο πρώτο μισό του 4ου αι., σώζεται ακέραιο και αποτελεί, σύμφωνα με τον εκδότη του, το πληρέστερο στην αχαϊκή παράδοση κείμενο.

Παρά τη σύγχυση που δημιουργούν πολλά από αυτά τα σχετικά με τον απόστολο Ανδρέα αγιολογικά κείμενα, ο ιστορικός πυρήνας της παράδοσης αυτής ενισχύεται από την παράδοση για την ύπαρξη ναού αφιερωμένου στη μνήμη του αποστόλου. Ο ναός βρισκόταν κοντά στην παραλία της Πάτρας, εκεί όπου ο απόστολος Ανδρέας υπέστη το μαρτυρικό θάνατο. Μετά την ανασκαφική έρευνα που πραγματοποιήθηκε στη θέση αυτή, επισημάνθηκε αψίδα, που αποδόθηκε σε παλαιохριστιανική βασιλική. Επίσης, στα νότια του ναού του Αγίου Ανδρέα, ήρθε στο φως ένα μεγάλο ρωμαϊκό βαλανείο, στο οποίο ανήκει ο διάδρομος με τον κυλινδρικό θόλο, που βρίσκεται δίπλα στο αγίασμα του Αγίου Ανδρέα και πε-

Μολυβδόβουλλο του μητροπολίτη Πατρών Ιωάννη (12ος αι.). Στον εμπροσθότυπο εικονίζεται ο Άγιος Ανδρέας όρθιος, ευλογώντας με το ένα χέρι και κρατώντας πατριαρχικό σταυρό με το άλλο. Στον οπισθότυπο δύο δωδεκάσύλλαβοι στίχοι: Γραφ[ά]ς σφραγίζει του Π(ατ)ρών Ιω(άννου) / Χ(ριστο)ύ μαθητής πρωτόκλητος Ανδρέας (J. Nesbitt and N. Oikonomides), (φωτ.: «Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art», Ουάσιγκτον).

Συνέχεια από την 29η σελίδα

ριέγραψε με ακρίβεια ο Κυριακός ο Αγκωνίτης κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του στην Πάτρα, το 1436. Η θέση στην οποία αποκαλύφθηκε το βαλανείο, του οποίου η λειτουργία συνεχίστηκε, όπως φαίνεται και κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο, συνδέεται άμεσα με την αναφερόμενη από τον περιηγητή Παυσανία μαντική πηγή και το ιερό της Δήμητρας.

Σωτήρας

Την επόμενη γνωστή φάση της ιστορίας της πόλης άμεσα συνδεδεμένη με τον απόστολο Ανδρέα αποτελεί η πολιορκία της από τους Σλάβους και Σαρακηνούς κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Νικηφόρου Α'. Ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος στο έργο του **Προς τον ίδιον υιόν Ρωμανόν** περιγράφει την ασφυκτική πολιορκία της πόλης και την τραγική κατάσταση στην οποία είχαν περιέλθει οι κάτοικοι, εξαιτίας της έλλειψης τροφίμων και νερού. Εκείνη ακριβώς τη στιγμή της δοκιμασίας, οι Πατρινοί άνοιξαν τις πύλες του κάστρου και επέτρεψαν κατά των Σλάβων, όταν είδαν μπροστά τους τον απόστολο Ανδρέα έφιππο να καταδιώκει τους εχθρούς και να τους κατατροπώνει. Οι Σλάβοι τρομαγμένοι κατέφυγαν στο ναό του Αποστόλου Ανδρέα ζητώντας άσυλο. Με χρυσόβουλλο του αυτοκράτορα Νικηφόρου οι ηττημένοι Σλάβοι με τις οικογένειές τους και την περιουσία τους περιήλθαν στον ομώνυμο ναό. Η θαυματουργική παρέμβαση του Αποστόλου κατά τα γεγονότα του 805 συνδέει άμεσα τον Ανδρέα με τη σωτηρία της πόλης και ενισχύει άρρηκτα τη σχέση του με αυ-

Ο Απόστολος Ανδρέας σε μικρογραφία χειρογράφου κώδικα (12ος αι.). Αγίου Όρους. Μονή Δοχειαρίου (φωτ.: «Οι Θησαυροί του Αγίου Όρους» Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1979).

Πάτρα 30.11.1949. Η λιτανεία του Αγίου Ανδρέα (φωτ.: «Εικόνες της Ελλάδος 1944-1958» Φωτογραφική Συλλογή Ν. Ε. Τόλη, εκδ. «Εξάντας», 1998).

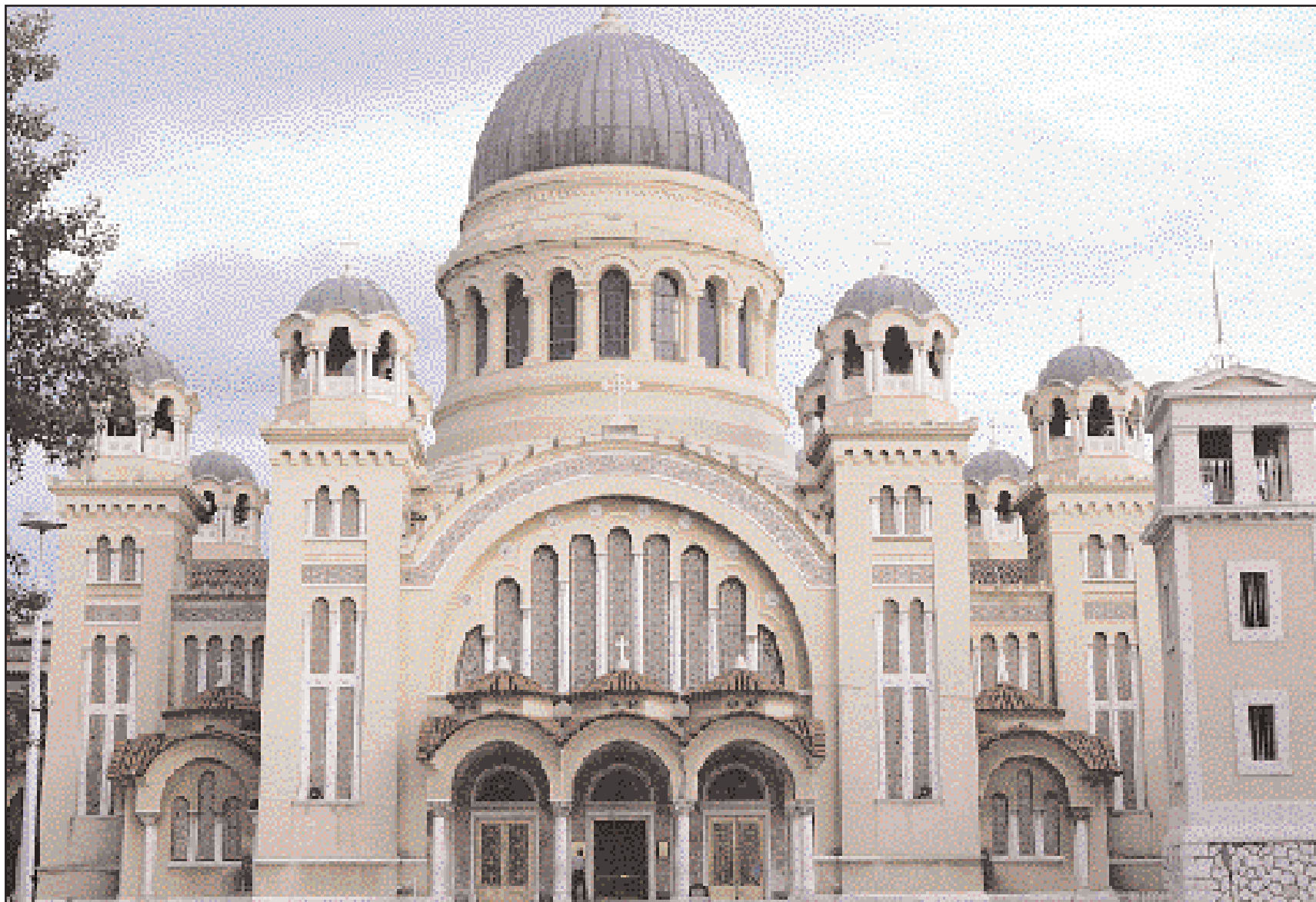
τήν. Μάλιστα, μοναχός, που υπηρετεί τον 9ο αι. στο ναό του αποστόλου Ανδρέα στην Πάτρα, θα αναγνωρίσει στο πρόσωπο του Βασιλείου του Α', το μελλοντικό αυτοκράτορα του Βυζαντίου, ιδρυτή της Μακεδονικής δυναστείας.

Η σχέση του Ανδρέα με τους λαούς, που αναφέραμε, καθώς και τις χώρες της Ανατολικής Εκκλησίας στηρίζεται σε μια σημαντική πρώιμη παράδοση. Ο Ανδρέας παρουσιάζεται να ευαγγελίζει τους λαούς του Πόντου, του Βοσπόρου, τους Σκύθες κ.λπ., πριν καταλήξει στην Πάτρα. Στα χρόνια, μάλιστα, που αναδεικνύεται ως ο κατ' εξοχήν προστάτης των Πατρών και της Πελοποννήσου, κατά τη διάρκεια της αβαροσλαβικής πολιορκίας, συντελείται η σταδιακή αφομοίωση και ο εκχριστιανισμός των Σλάβων της Ελλάδος, αλλά και ο προσηλυτισμός των Βουλγάρων, των Σέρβων και των Ρώσων. Οι Σλάβοι, ιδιαίτερα δε οι Ρώσοι, θα τον θεωρήσουν ως ιδρυτή της εκκλησίας τους και η Κωνσταντινούπολη θα χρησιμοποιήσει την πρωτόκλητη ιδιότητά του ως αντίβαρο στις διεκδικήσεις του πάπα. Ο ναός, λοιπόν, και η λατρεία του στην πόλη των Πατρών αποκτά μοναδική σημασία, καθώς η πόλη, και η Πελοπόννησος γενικότερα, αποτελούν τον ενδιάμεσο κρίκο στις σχέσεις Ανατολής και Δύσης, αλλά και αναγκαστικό σταθμό σε όσους ταξιδεύουν.

Βυζαντινός ναός

Ο ναός του αποστόλου Ανδρέα, που αναφέρεται στα κείμενα της μεσοβυζαντινής περιόδου, υψωνόταν στη θέση της πιθανολογούμενης παλαιοχριστιανικής βασιλικής, κοντά στην παραλία. Κατά τον Ε. Μαστροκώστα υπήρχαν πιθανότατα δύο μεσοβυζαντινοί ναοί αφιερωμένοι στον απόστολο Ανδρέα· ο πρώτος καταστράφηκε από τους Σλάβους, ενώ ο δεύτερος κτίστηκε κατά τη διάρκεια της γενικότερης ανοικοδόμησης της πόλης των Πατρών, που πραγματοποιήθηκε επί της βασιλείας του αυτοκράτορα Νικηφόρου Α', μετά την ήττα των Σλάβων το 805, όπως αναφέρεται στο Χρονικό της Μονεμβασίας: *Ανωκοδόμησέ τε εκ βάθρων και την πόλιν αυτών και τας του θεού αγίας εκκλησίας...* Στο νεότερο αυτό ναό πιθανότατα αναφέρεται ο επίσκοπος Κρεμόνας Λιουππράνδος το 968, όταν επιστρέφοντας από την Κωνσταντινούπολη, παρέπλευσε την πόλη των Πατρών.

Η σχέση του αποστόλου Ανδρέα με την τοπική εκκλησία υποδηλώνεται ακόμη και από την αναπαράστασή του στα μολυβδόβουλλα των επισκόπων και μητροπολιτών της Πάτρας. Σε μια σειρά σφραγιστικών καταλοίπων της μητρόπολης Πατρών των μεσοβυζαντινών χρόνων εικονίζεται ο απόστολος Ανδρέας. Η εικονογράφηση των εκκλησιαστικών αυτών καταλοίπων σκοπό έχει ακριβώς την υποδήλωση της σχέσης του τόσο με την ίδρυση της εκκλησίας της Πάτρας όσο και με τη θαυματουργική του παρέμβαση για τη σωτηρία της πόλης από τους Σλάβους.

Η σύγχρονη εκκλησία του Απόστολου Ανδρέα στην Πάτρα. Ο μεγαλοπρεπής ναός του πολιούχου υψώνεται δίπλα στον παλιό. Θεμελιώθηκε το 1908 επίσημα από τον Γεώργιο Α' και εγκαινιάστηκε, μετά πολλές περιπέτειες, μόλις το 1974.

Φραγκοκρατία

Αργότερα, κατά τη διάρκεια της Φραγκοκρατίας (1205-1429), αναφέρεται ο ομώνυμος μητροπολιτικός ναός, κατά την εποχή του πρώτου Λατίνου αρχιεπισκόπου Αντελμου το 1206. Ο ναός αυτός είχε οχυρωματικό τείχος με πύργους στις γωνίες του και ήταν ορατός από μεγάλη απόσταση. Όταν ο περιηγητής Νικόλαο de Marthono στα τέλη του 14ου αι. επισκέφτηκε την Πάτρα, ήλθε και στην εκκλησία του αποστόλου Ανδρέα, τη θέση της οποίας προσδιορίζει σε απόσταση μισού περίπου μιλιαρίου έξω από την πόλη, σε περιοχή με πολλά έλη. Σε μικρή απόσταση βρισκόταν, σύμφωνα με τον περιηγητή, ο τόπος του μαρτυρίου του Αποστόλου. Κατά το 1429, όταν ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος ανακατέλαβε την πόλη των Πατρών, οι επί κεφαλής της πόλης έρχονται στο ναό του Αγίου Ανδρέα για να του παραδώσουν τα κλειδιά του κάστρου και να του δώσουν τον όρκο υποταγής, όπως περιγράφει στο Χρονικό του ο Γεώργιος Σφραντζής: «...εξεληθόντες πάντες οι του κάστρου έκκριτοι και πας ο λαός και ελθόντες μέχρι και του ρηθέντος ναού του Αγίου (Ανδρέου) τω δεσπότη και αυθέντη μου προσεκύνησαν και τας κλεις του κάστρου δεδώκασι. Μετά την κατάκτηση της πόλης από τους Τούρκους το 1458, ο Θωμάς Παλαιολόγος εγκατάλειψε την Πελοπόννησο, μεταφέροντας

και την κέρα του Αγίου Ανδρέα στη Δύση. Την παρέδωσε διά του Βησσαρίωνος στον πάπα Πιον το Β', ποιητή και ελληνιστή, ο οποίος είχε επιχειρήσει, δυστυχώς ματαιώς, να πείσει τους Γάλλους, τους Γερμανούς και τη Βενετία να βοηθήσουν το ελληνικό δεσποτάτο του Μυστρά. Το 1462 κατά τη διάρκεια λαμπρών τελετών, παραδόθηκε παρά τη Μουλβία Γέφυρα η κέρα του Αποστόλου στα χέρια του πάπα Πίου Β'. Η κέρα του αποστόλου θα επιστραφεί στην πόλη το 1964.

Νεότερη λατρεία

Οι Ενετοί κατά τη διάρκεια της τελευταίας εγκατάστασή τους στην Πελοπόννησο ευνόησαν την εγκατάσταση στη νέα τους κτήση δυτικών μοναχών. Στην Πάτρα ο ίδιος ο Francesco Morosini παρεχώρησε το 1687 το μεγαλύτερο τζαμί της πόλης στους Καρμελίτες Ανυπόδτους μοναχούς της Αγίας Τερέζας για να το μετατρέψουν σε ναό αφιερωμένο στον Άγιο Ανδρέα. Μαζί με το τζαμί φρόντισε να τους δοθεί και σπίτι για κατοικία. Στο έγγραφο αυτό, η θέση του τζαμιού όπου ιδρύθηκε ο λατινικός ναός του Αγίου Ανδρέα, προσδιορίζεται στο borgo di Patrasso, δηλαδή στο φρούριο της Πάτρας. Η λειτουργία του βεβαιώνεται τουλάχιστον μέχρι το 1713, οπότε νεαρός λουθηρανός αποκήρυξε το λουθηρανικό, ενώπιον του Καρμελίτη εφη-

μέριου του ναού του Αγίου Ανδρέα: nella chiesa di Sant' Andrea Apostolo in borgo di Patrasso in Morea.

Σύμφωνα με τον ιστορικό της Πάτρας, Κ.Ν. Τριανταφύλλου, ο παλιός ναός του Αγίου Ανδρέα αποδόθηκε νωρίς στην ορθόδοξη λατρεία, αφού περιήλθε στη μητρόπολη Πατρών, κατά την απογραφή του 1698. Λίγα χρόνια αργότερα, το 1770, λεηλατήθηκε και ισοπεδώθηκε από τους Τουρκαλβανούς.

Στην ίδια περίπου θέση κτίστηκε στις αρχές του 19ου αι. η λιτή βασιλική του Λύσανδρου Καυταντζόγλου, ο παλιός Άγιος Ανδρέας. Για την αγιογράφηση του εργάστηκε και ο Κωνσταντινουπολίτης ζωγράφος και συγγραφέας της «Βαβυλωνίας» Δημήτρης Κ. Χατζηασλάνης, γνωστός και ως Βυζάντιος. Δίπλα στον παλιό ναό υψώνεται η πολυτελής εκκλησία του πολιούχου, που θεμελιώθηκε το 1908 από τον Γεώργιο Α' και εγκαινιάστηκε, έπειτα από πολλές περιπέτειες, μόλις το 1974.

Βιβλιογραφία: Θ. Δετοράκη, Το ανέκδοτο μαρτύριο του αποστόλου Ανδρέα, *Πρακτικά του Β' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών*, (=Πελοποννησιακά, παράρτ. 8), Αθήνα 1981-82, τ. Α', 325-352.
Σ. Θωμόπουλον, *Ιστορία της πόλεως των Πατρών από αρχαιότατων χρόνων μέχρι 1821*, Πάτρα 1950.
Ε. Μαστροκώστα, *Ο λατινικός καθεδρικός ναός του Αγίου Ανδρέα Πατρών, Η Συ-*

μπόσιο Βυζαντινής και μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης. Περίληψεις εισηγήσεων και ανακοινώσεων. Αθήνα 1988, 61-62.

Χρύσας Μαλτέζου, *Ο λατινικός ναός του Αγίου Ανδρέα στην Πάτρα, τόμος τιμητικός Κ.Ν. Τριανταφύλλου, τ.1, Πάτρα 1990, 129-133.*

Αφέντρας Μοντζάλη, *Τοπογραφικά μεσαιωνικής Πάτρας, Αντίφωνο, Αφιέρωμα στον καθηγητή Ν.Β. Αραβδάκη*, Θεσσαλονίκη 1994, 132-157.

Ελένης Σαράντη, *Η Πάτρα όπως την είδαν οι περιηγητές από το 1204 ως το 1500. Μνήμων 5 (1975), 7-32.*

Π.Ν. Τρεμπέλα *Ο Απόστολος Ανδρέας, Πάτρα 1990.*

Τριανταφύλλου, *Λεξικό: Κ. Τριανταφύλλου, Ιστορικών Λεξικών των Πατρών, τόμ. Α', Πάτρα 1995, στήλ. 76-110.*

F. Dvornik *The Idea of Apostolicity in Byzantium and the Legend of the Apostle Andrew*. *Dumbarton Oaks Studies IV*, Cambridge, Massachusetts 1958.

Πρόγραμμα *Ιστορικής Γεωγραφίας ΚΒΕ/ΕΙΕ. Ο μοναχισμός στην Πελοπόννησο κατά τη μέση βυζαντινή περίοδο. Τάσεις του ορθόδοξου μοναχισμού 9ος-20ός αι. Το Βυζάντιο Σήμερα I, Αθήνα 1996, 77-103.*

Ευχαριστίες στους Άννα Λαμπροπούλου του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αγαμέμνονα Τσελίκη του Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης και τον οικονομολόγο Κωνσταντίνο Πανίτσα για τη συμβολή τους στο σχεδιασμό του αφιερώματος. Επίσης, για το φωτογραφικό υλικό τον Μάνο Χαριτάτο του Ε.Δ.Ι.Α., το συλλέκτη Νίκο Ε. Τόλη, την κ. Α. Μαρασλή, το Πνευματικό Καλλιτεχνικό Κέντρο Δήμου Πατρέων και το φωτογραφικό αρχείο του Μουσείου Μπενάκη.